

EVROPA *po roce 1945*

J. ROBERT WEGGS
ROBERT LADRECH

VYŠEHRA D

Jeho režim posílil i fakt, že dlouhé období hospodářské stagnace konečně skončilo. Rostoucí investice Spojených států, Německa a Francie poskytlý průmyslu nezbytný kapitál k jeho rozvoji. Výměnou za souhlas s rozmištěním amerických základů ve Španělsku získal Franco od Američanů nutnou vojenskou a finanční pomoc. Dalším stimulem pro španělskou ekonomiku byly záplavy turistů proudících na pláže Středozemního moře, kde si za nízké ceny vychutnávaly slunce a koupání.

Role ekonomiky v politice

Jak se postupně z vnitřní politiky vytrácela hrozba studené války, stále výraznější roli v ní hrály ekonomické faktory, které rozhodovaly o politickém úspěchu či prohře. Zatímco rychlý hospodářský růst let padesátých udržel ve většině západoevropských zemí u moci pravici a ve Skandinávii sociální demokracii, stagnace let šedesátých vyvolala silnou a mnohdy úspěšnou kritiku ze strany politických oponentů režimu. Ve Velké Británii nahradili konzervativce labouristé a němečtí sociální demokraté získali podíl ve vládě křesťanských demokratů.

I když v Itálii zůstali dominantní politickou silou křesťanští demokraté, museli čelit sílící opozici levicových stran. Ve Francii, kterou až do konce šedesátých let nezažala žádná vážnější krize a kde si většina Francouzů doboře pamatovala de Gaulloy diplomatické úspěchy, si gaulistický Svaz pro novou republiku (*Union pour la Nouvelle République, UNR*) zachoval svou pevnou pozici. Avšak vznik centristických a levicových koalicí a nečekaně mnohem menší de Gaullov náskok v prezidentských volbách v roce 1965 signalizovaly vznik opozice zpochybňující politickou hegemonii gaullistů. Ve Skandinávii se pouze švédským sociálním demokratům podařilo v šedesátých letech udržet u moci, zatímco mocenské postavení vládnoucí Norské dělnické strany a dánské sociálnědemokratické strany bylo především kvůli hospodářským problémům oslabeno.

Zvláště významným faktorem ovlivňujícím změny politických osudů evropských vládnoucích stran se stal rozsah sociální sítě. Na rozdíl od Skandinávie, kde občané chtěli rozšiřování už tak dost propracovaného a štědrého systému zdravotní, voliči v řadě největších států žádali naopak zdočkonání sociálních programů a prohloubení sociálních reforem. V zemích, kde byl sociální systém úzce svázan s ekonomickými problémy a stagnací, se vládnoucí strany dostávaly do velmi obtížné situace nebo své výsadní postavení ztrácely úplně.

6] Konec evropského koloniálního impéria

Dáváme přednost riskantní autonomii před poklidným otroctvím.

Kwame Nkrumah, *Autobiografie*

Během prvních dvou desetiletí po skončení druhé světové války ztratila Evropa svá asijská i africká panství. První na řadě byly kolonie v Asii, kde národně osvobozenecké hnutí začalo už před první světovou válkou. Asii následovala Afrika, kde většina států získala nezávislost do roku 1965. V tomto krátkém časovém úseku svrhlo kolonialismus více než čtyřicet zemí, v nichž žila jedna čtvrtina světové populace.

I když silným stimulem v tomto procesu byla druhá světová válka, boj za osvobození probíhal už před ní, a to zejména v Asii a na Středním východě. Japonské vítězství nad ruským imperialismem v rusko-japonské válce (1904–1905) poskytlo národně orientovaným skupinám po celé Asii mocný impuls, který je přesvědčil, že evropské mocnosti nejsou neporazitelné.

Již v první světové válce evropské velmoci vzájemně oslabovaly své pozice podporou národně osvobozeneckého hnutí svých protivníků. Němci podněcovali v zemích Maghribu arabský nacionalismus namířený proti Francouzům, zatímco Britové a Francouzi povzbuzovali nacionalismus na Středním východě proti Turecku jako spojenci Německa. Evropské mocnosti slibovaly svým koloniálním ústupky výměnou za jejich pomoc proti nepříteli. Jak se válečný konflikt chýlil ke konci, protimperialistická propagandistická kampaň zahájená Leninem po bolševické revoluci v roce 1917 vyvolala na Západě protireakci. Po *Činmácti bodech* amerického prezidenta Woodrowa Wilsona obhajujících právo na sebeurčení následoval slib Davida Lloyda George z roku 1918, přiznávající koloniím toto právo stejně jako komukoli jinému.

Současně však první světová válka povzbudila své vítěze, aby svá koloniální panství ještě rozšířili. V meziválečném období síce místní koloniální elity v některých oblastech zpochybňovaly evropskou nadvládu, ale nesvrhly ji. Ekonomická krize následující po druhé světové válce donutila koloniální mocnosti vzdát se částečně své hegemonie, zejména kvůli nedostatku zdrojů a sílícím protikoloniálním silám. Odezva velmocí na osvobozenecké hnutí se lišila. Britové kladli menší odpor, protože jejich poválečné hospodářství prožívalo těžkou krizi. Přesto se však labouristická vláda pokoušela udržet si vliv napří-

Klad na Středním východě s pomocí tzv. „politiky partnerství“ s místními elitami. Naopak Francouzi této privilegiovaným společenským vrstvám předat část moci odmítali a houževnatě lpěli na zachování své koloniální říše. Jen vojenská porážka v Indochíně, nelibosná partyzánská válka v Alžírsku a celosvětový tlak (jako v případě suezské krize) donutily Paříž vzdát se jejich držav. Reakce Francie, Británie a dalších koloniálních velmocí na protikoloniální hnutí byly tak rozdílné, že v nich nelze hledat jednotný vzor.

Etapy na cestě k nezávislosti

Národněosvobozenecká hnutí obecně prošla třemi etapami, než země dosáhla nezávislosti. V první z nich se tradiční elity pokoušely zabránit pronikání západního životního stylu a zachovat národní kulturu a instituce. Kmenoví náčelníci v Africe se například angažovali v neplodných protestech proti ohromné vojenské převaze kolonialistů. Pouze v Etiopii a Maroku se vůdcům této první, tzv. proto-nacionalistické etapy podařilo po získání nezávislosti zůstat u moci.

Druhá, tzv. buržoazní etapa byla přímým důsledkem modernizace národních ekonomik a společnosti podle západního vzoru. S výjimkou zemí, kde byl tento proces uměle zpomalován, jako například ve Vietnamu, se na scéně objevila střední třída, většinou vzdělaná na západních školách, která se postavila proti tradiční národní elitě a po čase ji nahradila. Koloniální mocnosti ve snaze zlikvidovat starý společenský řád obvykle tuto střední třídu podporovaly a doufaly, že větší nim zůstane loajální, neboť přijímá západní ideje, techniku a instituce. První světová válka rozmach těchto prozápadně orientovaných elit urychlila.

Když za první světové války koloniální velmoci soustředily veškeré své úsilí na boj v Evropě, v koloniích začala rychle růst a slít místní průmyslová třída. Tato nová privilegovaná vrstva zaujímala nejednoznačné postavení. I když se jejím příslušníkům většinou dostalo vynikajícího vzdělání, směli v koloniální správě zastávat jen druhořadá místa. Na jedné straně jim byla upírána rovnoprávnost s evropskými úředníky, na druhé straně je tradiční společnost vylučovala ze svých řad. To je často znechutilo natolik, že se přestali pokoušet dosáhnout vytvořených změn či hledat uplatnění odpovídající jejich vzdělání. Tyto pocity rozpolcenosti nejlépe popsal Džaváharlál Néhrú, jenž sám později přijal revolučnější stanovisko: „Vážně si často kladu otázku, koho vlastně reprezentuji, a kloním se k názoru, že zřejmě nikoho, i když mnozí se ke mně chovají laskavě a přátelsky. Sváří se ve mně praprodávna směsice Východu a Západu; nepatřím nikam, nikde nejsem doma.“

Ačkoli tato vrstva nakonec vybojovala nezávislost své země, její sociální zkladna zůstala jen úzce středostavovská. Odmítala hledat masovou podporu

mezi dělnictvem a rolnictvem, a tak obvykle musela přenechat vedení celého hnutí revolučnějším představitelům. V této druhé etapě získaly kolonie samostatnost pouze za předpokladu, že se jejich koloniální páni sami stáhli, buď z nedostatku finančních prostředků, nebo kvůli mezinárodnímu tlaku, jako v případě Nigérie či Tanganiky.

Většinou platí, že národní osvobozenecké hnutí zvrátilo v třetí etapě, tzv. masové revoluci. Národní vůdci jako Mahátma Gándhí a Džaváharlál Néhrú v Indii, Mao Ce-tung v Číně, Ho Či Min ve Vietnamu, Kwame Nkrumah v Ghaně a Ahmed Sukarno v Indonésii zmobilizovali masy rolníků a dělníků, aby svrhli kolonialismus. Gándhího politika masové občanské neposlušnosti přejala ve dvacátých letech postavila před vládnoucí koloniální velmoci nepřekonatelnou překážku a dalším bojovníkům za nezávislost poskytla neocenitelnou zbraň v jejich zápase za svobodu. Jak Gándhí tak Mao Ce-tung vytvořili pevná pouta mezi lidem a jeho revolučními vůdci a jejich příkladu využili vlastenci i jinde. Zatímco tento třířázový proces trval v Indii více než pět století, v Africe proběhl během necelých patnácti let, a to především v důsledku druhé světové války, která koloniální mocnosti značně oslabila.

Národní osvobozenecké hnutí v Indii

Kolebkou všech hnutí za nezávislost byla nepochybně Indie. Už od roku 1885, kdy v Bombaji vznikl Indický národní kongres, se Indie stala příkladem tří etap národního hnutí. Jeden z jeho prvních představitelů Gópálkrišna Gókhale uznával britskou vládu a požadoval především větší integraci vzdělaných Indů do koloniální správy. Po roce 1905 se však do čela Kongresu postavila skupinka vzdělanců vedených Bálem Gangádharem Tilakem, která nakonec odmítla postupně reformy i britskou nadvládu a požadovala samostatnost. Po neúspěšném pokusu tohoto seskupení získat masovou podporu řídili hnutí za nezávislost studenti a příslušníci střední třídy. Británie zformování prozápadně orientované a vzdělané elity na úkor tradičních nacionalistů podporovala.

První světová válka a její důsledky britské pozice nezvratně oslabilly. Od této chvíle už Britové mohli uplatňovat jen zdržovací taktiku a sledovat, jak národní osvobozenecké hnutí nabírá rychlost a přechází do třetí etapy. Ve snaze udržet si vliv slibli Londýn v roce 1917 zavedení samosprávných institucí a v roce 1919 se zavázal postupně zřizovat místní vlády. Avšak masakr indických civilistů u Amritsaru v roce 1919 ukázal, že splnění tohoto cíle je ještě daleko. Od tohoto okamžiku už Indický národní kongres usiloval o nezávislost podle vlastních představ.

Když Gándhí budoval kongresovou stranu jako masovou organizaci, opírající se o Nágupurský program (1920), vytvořil celý řetězec výborů zahrnující

ci okresy i obce. Jeho politika občanské neposlušnosti přivedla Brity, i přes jejich obrovské zdroje, do téměř neřešitelné situace. Další předák Kongresu Džaváharlal Néhrú porazil pravavicovou opozici ve straně a prosadil program sociálních reforem, který novému vedení vynesl další masovou podporu. Sám Winston Churchill nový revoluční program Kongresu a jeho vliv na indické obyvatelstvo podcenil, když v roce 1931 poznamenal: „Reprezentují jen ty Indý, kteří získali pozlátko západní civilizace a nyní si čtou všechny ty knihy o demokracii, kterým už Evropa téměř nevěnuje pozornost.“

Jiní britští politici představitelé však do roku 1935 nabyli přesvědčení, že Indický národní kongres reprezentuje nezanedbatelnou sílu. Téhož roku parlament schválil novou indickou ústavu (*Government of India Act*), která rozšířovala počty voličů do provinčních zákonodárných shromáždění a zřizovala nové provinční vlády. Británie doufala, že když poskytne Indům kontrolu nad místními záležitostmi, zatímco sama si ponechá v rukou zahraniční politiku a další národní otázky, boj za svobodu tak zastaví. Kongres se však v té době už s ničím jiným než s úplnou nezávislostí nehodlal spokojit.

Snahy zajistit si spolupráci Indie v boji proti Německu v druhé světové válce nakonec vedly britské politiky k poznání, že nic jiného než poskytnout Indii samostatnost jim nezbyvá. Když Británie požádala Indii v roce 1939 o pomoc, Indický národní kongres to nejenom odmítl, ale odvolal i své zástupce z provinčních vlád. Británie na to odpověděla uvězněním řady předáků Kongresu. Postup Japonců Indočínou a Barmou ji však nakonec přiměl, aby v roce 1942 přistoupila na dohodu.

Představitel britské vlády sir Stafford Cripps tehdy nabídl Indii výměnou za její spolupráci statut dominia v rámci britského Commonwealthu, který měla získat po skončení války. Avšak Gándhí, který měl na paměti jak všechny dřívější nesplněné sliby, tak i současnou obtížnou situaci Británie bojující proti Německu, na tento kompromis nepřistoupil. Namísto toho Indický národní kongres schválil rezoluci „Opusťte Indii!“, která slibovala pomoc, bude-li zemi zaručena nezávislost; v opačném případě hrozila nenásilným odporem. Londýn znovu zareagoval tak, že až do konce války představitelé Kongresu uvěznil.

Jejich nepřítomnost umožnila předákovi Muslimské ligy Muhammadu Allmu Džinnáhovi výrazně posílit jeho pozice. Jak Muslimská liga čím dál intenzivněji prosazovala vyhlášení vlastního samostatného státu v okamžiku dosažení nezávislosti, pouliční bitky mezi muslimy a hinduisty byly stále častější a krvavější.

Po vítězství Labouristické strany v roce 1945 už byla indická nezávislost podmíněna jen vyřešením sporu mezi muslimy a hinduisty. Ve volbách do indického Ústavodárného shromáždění obsadili poslanci Ligy a Kongresu většinu křesel, Muslimská liga však odmítla účast ve vládě vedené Néhrúem.

Zatímco se Britové zaměstnávali neplodným úsilím smířit obě znesvářené strany, pokračující střety na ulicích je rozdělávaly ještě hlouběji. V únoru 1947 dospěla Británie k názoru, že jednotný indický stát může existovat pouze tehdy, budou-li oba tábory donuceny vyřešit své rozdílné postoje samy, a oznámila, že se do června 1948 z Indie stáhne. Záhy však pochopila, že náleží kompromis je vyloučené, a tak v červenci 1947 schválila zákon o nezávislosti Indie, na jehož základě vznikly státy dva – Indie a Pákistán.

Po masových přesunech muslimského a hinduistického obyvatelstva a velkém krveprolití byla v srpnu 1947 oficiálně vyhlášena samostatnost obou států. Oba dostaly možnost vystoupit z britského Commonwealthu, oba se rozhodly v něm zůstat. Navzdory rozdělení zůstala Indie působivým symbolem pro všechny další kolonie usilující o svobodu. Ghanský politik Kwame Nkrumah studoval Gándhého postupy a konstatoval, že „... mohou být řešeni tímto koloniálního problému“. Mnozí nacionalističtí vůdci skutečně převzali tutéž politiku pasivní rezistence za podpory nejširších vrstev obyvatelstva. Brzy po osamostatnění Indie přinutil tlak národního hnutí v Barmě a na Ceylonu spolu s domácími finančními problémy Británii, aby se vzdala jurisdikce i nad těmito zeměmi.

Hnutí za nezávislost v Číně

Ačkoli Čína si v imperialistickém období alespoň formálně zachovala svou svrchovanost, nedokázala zabránit evropským mocnostem a Japonsku v ovládnutí většiny velkých pobřežních měst. Model tří etap na cestě k nezávislosti je v Číně nerozlučně spjat se třemi jmény: Kchang Jou-wej, Sunjatsen a Mao Ce-tung.

Na sklonku 19. století, v době, kdy působil Kchang Jou-wej, v Číně vládli potomci mandžuských dobyvatelů, kteří do země vrhli roku 1643 a založili zde mandžuskou dynastii. V čínsko-japonské válce (1894–1895) utrpěla Čína zdrcující porážku, navíc na přelomu století musela čelit rostoucím požadavkům evropských států na ekonomické ústupky a výhody.

Kchang se snažil vyburcovat veřejné mínění k odporu proti cizincům, a podporoval naštěně, zato však špatně naplánované a provedené útoky namířené proti zahraničním obchodníkům, misionářům a diplomatům. Nejvýznamnější z nich bylo boxerské povstání z roku 1900, které však západní velmoci potlačily s nezvyklou brutalitou.

Nová skupina reformátorů, která si uvědomovala marnost takové taktiky, usilovala o svržení mandžuské dynastie. Tato skupina, vedená doktorem Sunjatsenem, se později změnila v politickou stranu nazývanou Kuomintang. V roce 1911 se Sunjatsenovi a jeho stoupencům skutečně podařilo císaře sesadit z trůnu a vyhlásit Čínu republikou Sunjatsen v té době dospěl k názoru,

že západní styl demokracie může přispět k rozvoji a modernizaci země a eliminovat zahraniční vlivy. Získal si tak přízeň rostoucí vrstvy čínských obchodníků, požadujících silnější vládu schopnou bránit je před cizí konkurencí.

Po roce 1919 však Sunjatsen přestal doufat, že by liberální vláda opírající se o poměrně úzkou základnu příznivců dokázala čelit zásahům a vlivu zahraničních mocností. Zahájil tedy politiku pasivní rezistence a bojkotu cizích výrobků. V tomto období Čína de facto vstoupila do třetí etapy boje za svou plnou nezávislost, která byla završena přeměnou Kuomintangu v masovou politickou stranu, vybudovanou revoluční armádou a navázáním úzkých kontaktů s Komunistickou stranou Číny vedenou Mao Ce-tungem.

Když v roce 1925 Sunjatsen zemřel, rozdělilo se národní hnutí na dvě části: na stoupence Maa a na konzervativnější přívržence Sunjatsenova nástupce Čankajška. Čankajšek odmítl sociální reformy, Mao Ce-tung naopak v roce 1927 vyhlásil zemědělskou revoluci. Čankajšek, velcí armáde Kuomintangu, napadl za podpory obchodníků, finančníků a statkářů komunistické ozbrojené jednotky a donutil je k přesunu daleko na sever země. Zatímco Mao Ce-tung v provincii Šen-si v třicátých letech budoval a reorganizoval své revoluční základny, značně zkorumpovaný Kuomintang se poté, co Japonci převzali kontrolu nad většinou nejvládnatějších oblastí Číny, rozpadl na několik frakcí. Během druhé světové války Čínou zmltal trojstranný konflikt mezi Mao Ce-tungem, Kuomintangem a Japonci. Když byla v roce 1945 japonská říše poražena, Spojené státy se pokusily vytvořit koalici komunistů s Kuomintangem. Avšak ani jedna ze stran nebyla ochotná spolupracovat, a tak v roce 1946 znovu vypukla občanská válka. Ačkoli Čankajškova vojska ovládala většinu měst, nedokázala zvládnout venkově, kde rolníci podporovali komunisty s jejich programem pozemkové reformy. I přes více než dvoumiliardovou pomoc Američanů Mao Ce-tungova vojska pomalu postupovala na jih.

Mao jednou prohlásil: „Ten, kdo vyřeší pozemkovou otázku, získá přízeň rolníků. A ten, kdo bude mít podporu rolníků, dohraje i Čínu.“ Nyní se měla jeho předpověď splnit. Na svém tažení si komunisté zajistili podporu rolnictva a v lednu 1949 obsadili Peking. V říjnu pak vyhlásili Čínskou lidovou republiku. Do roku 1950 byly jednotky Kuomintangu vytlačeny z pevninské Číny na ostrov Formosa, v současné době nazývaný Tchaj-wan.

Matv postup při organizování rolnictva a jeho taktika partyzánské války poskytlý návod k převzetí moci i dalším rozvojovým zemím.

Hnutí za nezávislost v Indocíně

Čínský příklad oslovil také indocínského nacionalistu Ho Či Mina. V roce 1925 založil Revoluční ligu vietnamské mládeže, která měla sjednotit odpor francouzského kolonialismu a zorganizovat rolníky a dělníky. I v Indoci-

ně existovaly skupiny vlastenců reprezentující první dvě etapy národněosvobozeneckého boje, nebyly však dost silné, aby mohly konkurovat revolucionářům. Protónacionalistická Konstituční strana, která vznikla počátkem 20. století, nesouhlasila ani se sociálními reformami ani s požadavky na nezávislost. Odsoudila i národní povstání v Tonkinu a Annamu v roce 1930 a 1931. Ani žádné z demokraciíckých a liberálních seskupení nedokázala získat větší podporu. Francouzská koloniální politika soustředila veškeré obchodní aktivity výhradně do rukou francouzských a čínských podnikatelů, čímž zamezila vzniku domácí střední třídy schopné prosazovat umírněný nacionální kurs.

Vietnamská národní strana (VNQDD) jako liberální vlastenecké seskupení založené v roce 1927 si získala sympatie jen nepočetné skupiny intelektuálů. Francouzi však odmítli uznat její existenci po právní stránce a její členové nebyli s to ideologicky oslovit rolníky ani dělníky, takže se nakonec připojili k neúspěšným povstáním v Tonkinu a Annamu organizovaným Ho Či Minovými komunisty. Její zbylí příslušníci uprchli do Číny, kde se přidali ke Kuomintangu, a vrátili se až po druhé světové válce.

Komunistická strana Indocíny, založená Ho Či Minem v roce 1930, utrpěla velké ztráty, když Francouzi zmíněné revolty vedené komunisty potlačili. Francouzský generální guvernér Pasquier dokonce prohlásil: „Jako síla schopná vystoupit proti veřejnému pořádku komunisté prostě zmizeli.“ Ho Či Min utekl do Moskvy, kde zůstal do roku 1941. Indocínským komunistům byla v letech 1933 až 1939 povolena legální existence, avšak strana se vnitřně rozpadla na trockisty, stalínisty a stoupence Ho Či Mina, takže pro francouzskou vládu nepředstavovala žádnou vážnou hrozbu.

Do ilegality museli komunisté vstoupit znovu v roce 1939 po uzavření smlouvy mezi Stalinem a Hitlerem (pakt Molotov-Ribbentrop), po němž následoval zákaz činnosti komunistické strany ve Francii. Vypuknutí druhé světové války mělo zde, právě tak jako v Číně, velký vliv na zintenzivnění národněosvobozeneckého boje. Po počátečním nezdařeném pokusu komunistů a nacionalistů o svržení francouzské nadvlády se komunisté a mnoho členů VNQDD sjednotilo pod vlajkou Ligy boje za nezávislost Vietnamu – Viet Minhu (1941) – aby společně bojovali proti japonským okupantům. Hitlerův útok na Sovětský svaz a japonské přepadení Pearl Harboru postavilo Viet Minh i do nové role bojovníka proti fašismu.

Během války dovolili Japonci francouzské vichystické vládě i nadále spravovat Indocín. Ho Či Min a Viet Minh podporovaný po roce 1942 i Čankajškem odmítli energeticky vystoupit proti Japoncům na všech frontách, neboť se obávali jejich odvety, a raději čekali na jejich předpokládanou porážku, která by jim mohla poskytnout příležitost chopit se moci. Japonci ve skutečnosti připravili Viet Minhu pádu, protože Francouze, jimž pomáhaly de Gaullovy

jednotky, odzbrojili a uvěznil. Když 15. srpna 1945 Japonci kapitulovali, převzal vládu Viet Minh, který úspěšně vytvořil Národní výbor pro osvobození Vietnamu. V září 1945 Ho Či Min vyhlásil nezávislost Vietnamské demokratické republiky. Bývalý vietnamský císař Bao Dai uznal Ho Či Minovo vedoucí postavení.

Západni spojenci však komunistickému předákovi příliš nedůvěřovali a navíc měli vlastní plány. Území na sever od šestnácté rovnoběžky svěřili do správy Čankajškovým vojskům, jižní oblasti Britům. Ti okamžitě osvobodili uvězněné francouzské vojáků a úředníky a pomohli jim znovu získat kontrolu nad oblastí Saigonu. Mezitím se Viet Minh z obavy před Čankajškem dohodl na užší spolupráci s Francouzi. Francouzský levicí ovládaný kabinet v březnu 1946 vyslovil souhlas s tím, že Francie Vietnamskou demokratickou republiku v čele s Ho Či Minem uzná jako svobodný stát Indochínského federace v rámci Francouzské unie.

Avšak francouzské správní i vojenské kruhy v Saigonu tuto dohodu sabotovaly a na jihu země vytvořily autonomní republiku Kocincínu. Viet Minh reagoval tím, že na severu zavedl diktaturu. V prosinci 1946 vypukla válka. Zprvu Francouzi zatlačili jednotky Viet Minhu na sever do jejich partyzánských základů v horách. Francouzská armáda tento krok ospravedlňovala tvrzením, že se příslušníci Vietnamské lidové armády pokoušeli vyvráždit všechny Evropany v Hanoi. Co už se však veřejnost v Paříži nedozvěděla bylo, že akce Viet Minhu následovala vzápětí po francouzském námořním útoku na jednu z hanojských čtvrtí, při němž zahynulo šest set Vietnamců.

Poté Francouzi postavili do čela loutkové vlády celého státu Vietnam císaře Bao Daie a Laosu a Kanbodži slíbili autonomii v jejich vnitřních záležitostech. Doufali, že se jim později podaří v Indochíně založit federaci pod francouzskou nadvládou.

Všechny jejich snahy porazit Viet Minh však skončily nezdarem, a to především zásadnou generála Vo Nguyen Giapa, který mistrně ovládl taktiku partyzánského boje, když bojoval s komunistickými jednotkami Mao Ce-tunga v Číně. Guerilla pokračovala až do roku 1949, kdy v Číně zvíťazil Mao, což mu uvolnilo ruce, aby mohl začít podporovat Viet Minh. Když po roce 1950 konflikt přešel ve skutečnou konvenční válku, Francie získala pomoc Spojených států. Trumanova administrativa postup Viet Minhu chápala jako součást celosvětového nástupu komunismu a Ho Či Mina považovala za pouhý nástroj Číny a Sovětského svazu.

Americká finanční pomoc se vyšplhala ze sto padesáti milionů dolarů v roce 1950 až na 1,3 miliardy dolarů v roce 1953. Přesto veškeré pokusy Francouzů porazit jednotky Viet Minhu v jejich horských pevnostech v roce 1954 ztroskotaly. V bitvě u pevnosti Dien Bien Phu, po jejím osmítýdenním oblehání, musela francouzská vojska čítající šestnáct tisíc mužů kapitulovat.

V té době přerušily Spojené státy svou vojenskou pomoc, protože právě jednaly o skončení války v Koreji a prezident Eisenhower ostře nesohlasil s dalším pozemním konfliktem v Asii.

Ženevská konference, svolaná ještě před bitvou u Dien Bien Phu, se měla sejit, aby válka v Indochíně ukončila. Vtom přišly zprávy o porážce francouzských jednotek. Toto oznámení oslabilo vyjednávací pozice Francie. Souhlasila tedy, že se stáhne ze severu na sedmnáctou rovnoběžku, zatímco Viet Minh slíbil, že opustí jižní provincie. V roce 1956 měly být uspořádány volby, které měly rozhodnout o budoucí vládě v celém Vietnamu. Spojené státy reprezentované v Ženevě Johnem Fosterem Dullesem se však odmítly k dohodě připojit. Bez ohledu na Francii se od té doby snažily získat v Jižním Vietnamu převážující vliv. Když pak v roce 1956 Jižní Vietnam – Vietnamská republika – odmítl volby vypsat, Spojené státy ho v tomto kroku podpořily.

Druhá etapa v boji za nezávislost celého Vietnamu začala po roce 1956. Spojené státy v ní chránily jižní Vietnamskou republiku jak proti revolučním z Vietkongu působícím na jihu země, tak i proti Vietnamské demokratické republice. Následoval další dlouhý krvavý ozbrojený konflikt. Vietkong i severní Vietnamci se uchýlili k partyzánskému stylu boje proti mnohem početnější vojenské přesile Spojených států. I když se Američané snažili nastolit v Jižním Vietnamu stabilní vládu, řada neschopných a zkorumpovaných úředníků si jen těžko mohla získat sympatie místních obyvatel. Mezinárodní tlak a silící domácí kritika role Spojených států v konfliktu nakonec donutily Washington, aby v roce 1973 americké jednotky z Vietnamu stáhl.

Hnutí za nezávislost v Indonésii

Rozhodující vliv druhé světové války byl ještě patrnější v Indonésii, kde národní osvobozenecké hnutí nikdy nedospělo až do třetí etapy. Ani hnutí Islámského svazu (*Sarekat Islam*) v čele s Tjokren Aminotem, ani Národní strana Indonésie (*Partai Nasionalis Indonesia – PNI*), založená v roce 1927 Ahmedem Sukarnem, nedokázaly oslovit rolnictvo. PNI vedli studenti a příslušníci různých profesí, kteří nebyli schopni čelit vojenským útokům Holanďanů.

Moc Holanďanů však byla značně podlomena poté, co Němci okupovali Nizozemí a Japonci obsadili Východní Indii. Japonci ještě před svým odchodem z Indonésie koncem druhé světové války podpořili Sukarna, jenž s nimi spolupracoval v jeho snahách o vytvoření samostatného státu. Když v srpnu 1945 vyhlásil nezávislou Indonésii republikou, nezbylo oslabeným Holanďanům nic jiného než souhlasit. Jakmile se však vzpamatovali, pokusili se nacionalisty rozdělit a celé hnutí zadusit okupací několika měst a hospodářskou blokádou. Přestože se jim v roce 1948 podařilo Sukarna a další jeho spolupra-

covniky zatknout, OSN vynutila na nizozemskou vládu maximální diplomatické i ekonomický tlak, aby ji přiměla vzdát se jejího východoindického impéria. Protože indonéské vládní oddíly potlačily komunistické povstání v Manduru na Jávě, Spojené státy zřejmě doufaly, že podporou nezávislé Indonésie v čele se Sukarnem získají silného antikomunistického spojence.

Holandané, kteří si uvědomili, že nemají dost sil ani prostředků, aby rebele porazili, souhlasili v srpnu 1949 s vytvořením Spojených států indonéských v rámci širší Nizozemsko-indonéské unie. Sukarno však nebyl spokojen ani s tímto federativním uspořádáním, ani s pokračujícími vazbami na Nizozemí, a proto v roce 1950 vyhlásil jednotnou Indonéskou republiku. Ve chvíli, kdy země konečně dosáhla nezávislosti, však došlo mezi nacionalisty k rozkolu. Lidové masy se navíc v hnutí nijak výrazně neangažovaly, a tak následoval dlouhý a obtížný zápas, který měl zpřetrhat tradiční regionální vazby a stmelit masy na cestě k modernímu národnímu státu.

Hnutí za nezávislost na Středním východě

Většina arabských států na Středním východě¹² a v severní Africe získala jistou míru nezávislosti dávno předtím, než tanní národní osvobozenecská hnutí vstoupila do své třetí etapy. V důsledku rozpadu osmanské říše a pod rostoucím vlivem Francie a Británie v celém arabském světě vznikaly po první světové válce nové státy, v nichž vládly domácí dynastie či oligarchové z řad aristokracie, které však zachovávaly zvláštní vazby na zmíněné velmoci. Irák, Palestina a Zajordánsko byly z pověření Společnosti národů pod mandátní správou Británie, zatímco Sýrie a Libanon pod správou Francie. Maroko a Tunisko byly francouzskými protektoráty. Ostatní území byla buď pod přímou kontrolou velmoci (francouzské Alžírsko a italská Libye), nebo jimi byla ovládnuta (britský Egypt) či už dosáhla nezávislosti (Saúdská Arábie a Jemen).

V meziválečném období Británie i Francie používaly několik metod, jak zabránit růstu nacionalismu středních tříd: podporovaly místní dynastie, slibovaly jim – ovšem jen „na oko“ – nezávislost, anebo uplatňovaly teritoriální rozdělení země. Británie dávala přednost prvním dvěma způsobům. Ihned po první světové válce podpořila v Íránu Rezu šáha, v Egyptě krále Farúka a v Iráku dosadila na trůn krále Fajsala. Francie naopak používala metodu územního dělení, jako například v Sýrii. Zde rozdělením země na šest administrativních celků rozbila jednotu Sýřanů, již dosáhli za vlády Turků. Z jednoho z těchto celků později vznikl stát Libanon. Toto rozdělení vyvolalo silné nacionalistické hnutí, které bylo potlačeno jen za cenu rozsáhlého zatýkání, věznění a vyhoštění řady sýrských představitelů. Sýrie dodnes zůstává hlavním centrem arabského nacionalismu a odpůrcem západního imperialismu.

Boj za sjednocenou Arabskou islámskou říši a za osvobození od koloniální vlády vedly v Sýrii tři politické skupiny: Muslimské bratrstvo, Liga národních akce a později strana Baas. Vzhledem k tomu, že se však opíraly jen o poměrně úzkou intelektuální základnu a byly panarabské, nedokázaly těžit z podpory mas. Proto Francie dokázala v meziválečných letech bez příliš velkých potíží nacionalistické hnutí porazit.

Avsak i přes odpor velmoci nacionalismus střední třídy sílil. V Tunisku nahradila středoostavovská nacionalistická strana Neo-Destúr Hábilba Burgitby islámem ovlivněnou konstituční stranu Destúr, která usilovala o reformy v rámci Francii ovládaného Tuniska. V Maroku stála v popředí osvobozenecského hnutí nacionalistická strana Istiklál, opět podporovaná střední třídou. V Iráku a Egyptě se opozice střední třídy rekrutovala především z příslušníků vojenských kruhů, neboť mnoho vzdělaných Arabů vstoupilo do armády, protože pro uplatnění svých schopností nacházelo v zaostalé tradiční společnosti jen málo příležitosti. Ti se také po úspěšných povstáních proti domácím vládcům postavili do čela reformního hnutí, hlavně v Iráku, Egyptě a Sýrii.

Bezprostředně po skončení druhé světové války začal britský i francouzský vliv v arabském světě slábnout. Británie a Spojené státy donutily Francii vzdát se v roce 1946 Sýrie, začez si od de Gaulla vysloužily jedovatou poznámku, že „všechny jejich akce páchnou po ropě“. Události, která však šokovala většinu Arabů a vyprovokovala ve třetí etapě národněosvobozenecského hnutí frontální útok proti západnímu kolonialismu, byla arabsko-izraelská válka v letech 1948 až 1949.

Tento konflikt částečně zavinišla politika Británie přetrvávající už od dob první světové války. Britská vláda ve snaze získat podporu jak Židů tak Arabů proti centrálním mocnostem leccos oběma stranám naslibovala. Britský ministr zahraničí Arthur Balfour se ve své známé deklaraci z roku 1917 zavázal, že bude pomáhat Židům „ve zřízení židovského domova v Palestině“. Naopak sir Henry McMahon, britský vysoký komisař pro Egypt, během války sliboval celou Palestinu Arabům. Britský mandát nad Palestinou, udělený Británii v roce 1923 Společnosti národů, nadržoval londýnské vládě vytvořit pro Židy v Palestině jejich „domov“ a usnadnit jim tam vystěhování. Mandát sliboval domov, nikoli stát. Arabové začali proti přílivu Židů energicky protestovat.

Jak v meziválečném období v Evropě sílily antisemitské nálady a s nimi narůstal i počet židovských emigrantů, Británie se pokoušela umlčet arabskou opozici periodickým snižováním kvót pro židovské osadníky. Přesto se však počet židovského obyvatelstva v Palestině v tomto období zvýšil zhruba o třista padesát tisíc. Když za druhé světové války stanovil Londýn na počet vystěhovaných limity, uchýlily se židovské teroristické skupiny k násilí, aby donutily Británii přijmout více Židů prchajících z Evropy před nacistickým

Londýnská vláda, zaskočená na jedné straně arabskými požadavky na omezení židovské emigrace a na druhé straně násilnými akcemi Židů, bráncích se tomuto omezení, požádala v roce 1947 Organizaci spojených národů, aby toto dilemma vyřešila.

OSN rozhodla rozdělit Palestinu na židovský a arabský stát a Jeruzalém prohlásit za mezinárodní město. V květnu 1948, po stažení britských jednotek, však vypukla mezi novým státem Izrael a sousedními arabskými zeměmi tzv. palestinská válka. I když Arabové měli velkou početní převahu, Židé se společně s svou skvělou organizací, díky níž v únoru 1949 zvítězili: Izrael tak nyní zahrnoval nejen území určené OSN, nýbrž i město Jeruzalém, pás podél pobřeží a zbyvajících část Gallilieje. Téměř milion Arabů, převážně Palestinců, z Izraele uprchlo ze strachu před údajně hrozícími masakry či na pokyn svých představitelů. V následujících střetech s Araby se Izraelci zmocnili ještě dalších arabských území včetně západního břehu Jordánu, pásma Gazy a východního Jeruzaléma. Palestinci zbaveni půdy, která jim podle jejich názoru náležela, zůstali uprchlíky a stali se symbolem arabského ponižení a současně trvalou iredentistickou silou, jež nikdy nový izraelský stát neuznala.

Jistá naděje na vyřešení palestinského problému svítila v roce 1993, kdy se izraelský premiér Jicchak Rabin a palestinský předák Jásir Arafát dohodli na vytvoření palestinské samosprávy v pásmu Gazy a na západním břehu Jordánu. Tím získal Izrael oficiální uznání od sousedního Jordánska. Tato iniciativa však vyvolala bouřlivou reakci radikálních Palestinců, kteří si žádný kompromis s Izraelem nepřáli. Definitivní vyřešení tohoto problému je velmi složité, především kvůli řadě izraelských osadníků žijících na západním břehu Jordánu i kvůli velkým rozporům mezi samotnými Palestinci.

Arabská porážka v roce 1949, z níž byly obviněny tradiční režimy vládnoucí v arabském světě, urychlila vojenská povstání v Sýrii, Jordánsku a Egyptě. Zatímco v Sýrii a Jordánsku se povstalcům zprvu nepodařilo svrhnout dosavadní režimy a nastolit nové, moderní, v Egyptě tomu bylo jinak. Zkorumpovaná, Brity podporovaná vláda krále Farúka padla a moci se ujali generál Muhammad Nagib a plukovník Gamál Abdal Násir. Jejich čin měl mít dalekosáhlý dopad na celý arabský svět. Nagib zrušil monarchii a s pomocí mladých důstojníků, kteří nahradili příslušníky staré elity, začal budovat moderní Egypt. Později byl vytlačen energičtějším Násirem, který se zaměřil na mnohem revolucnější společenské změny a na vypuzení Britů ze Suezu.

Násir se zbavil všech svých soupeřů, zrušil parlamentní systém několika stran a vytvořil jedinou masovou organizaci, která měla povzbuzovat a usměrňovat politické uvědomění. Jeho model vlády jedné strany, se stal vzorem pro mnohé africké státy, které se politicky osvoboďily. Radikální nacionalistická diktatura Násira i jeho nástupců vycházela z předpokladu, že politická demokracie bez demokracie sociální nemá smysl.

Jednou z Násirových cest, které měly lidem poskytnout větší míru sociální demokracie a zlepšit osud rolnictva, byla stavba Asuánské přehrady regulující tok Nilu. Tento plán vedl ke konfliktu s Francií a Británií kvůli Suezskému průplavu.

Násir očekával, že na stavbu přehrady získá finanční pomoc od Británie a Spojených států. Když mu ji obě velmoci odmítly poskytnout, odpověděl 26. července 1956 znárodněním Suezského kanálu. Už dříve nakoupil zbraně z Československa, protože Západ mu nechtěl dodat zbraně toho typu a kvalitě, jaké požadoval. Roku 1955 také uznal komunistickou Čínu. USA to považovaly za kroky potvrzující jeho protizápadní postoje, a proto mu nyní odepraly pomoc. Ve vyjaté atmosféře studené války navíc nerozlišovaly mezi neutrálnou a negativním vztahem, a tak Násirovy akce pokládaly za nebezpečný precedens, jenž má poštvat Východ proti Západu. Británie, kterou Násirovo obsazení průplavu rozzuřilo, se rozhodla jej zrestat a současně dát tvrdou lekci i ostatním arabským nacionalistům. K Británii se s chutí připojila také Francie, která doufala, že tak odřízne alžírské povstalice, jimž Násir poskytoval materiální pomoc.

S cílem dobytí průplavu zpět zvolily Francie s Británií společnou operaci koordinovanou s útokem izraelských jednotek, který měl zničit partyzánské základy na Sinajském poloostrově. Celá akce skončila hořkou prohrou. Izrael se zmocnil velké části Sinajského poloostrova a anglo-francouzské jednotky obsadily Port Said, avšak odpor Spojených států a mezinárodní tlak je donutily postoup zastavit. USA se zřejmě obávaly, že invaze Británie a Francie sníží oblibu i vliv Západu v očích arabských států. Navíc právě v té době kritizovaly na půdě OSN Sovětský svaz za jeho zásah v Maďarsku, takže nemohly současně schválit invazi do Egypta.

Následné stažení anglo-francouzských sborů umožnilo Egyptu zbavit se všech zahraničních vlivů a převzít plnou kontrolu nad Suezem a také značně přispělo ke zvýšení Násirovy popularity zejména mezi zeměmi třetího světa. Nyní se jim zdálo, že se mohou vzepřít vojenské nadřazenosti koloniálních mocností a dovolat se pomoci OSN a světového veřejného mínění. Suezská krize poskytla silný impuls národněosvobozeneckým hnutím zejména v subsaharské Africe. Na Středním východě pak Násirova vojenská diktatura sloužila jako vzor podobným vládám v Sýrii a Iráku.

Hnutí za nezávislost v Africe

Oslabení mezinárodní pozice Británie a Francie po roce 1956 značně urychlilo proces národněosvobozeneckého hnutí také v Africe. Tlak událostí v Indonésii a Alžírsku na Francii a národní hnutí odporu soustřeďující se kolem sultána přinesly Maroku nezávislost ještě dříve, než se zde rozvinuly všechny tři

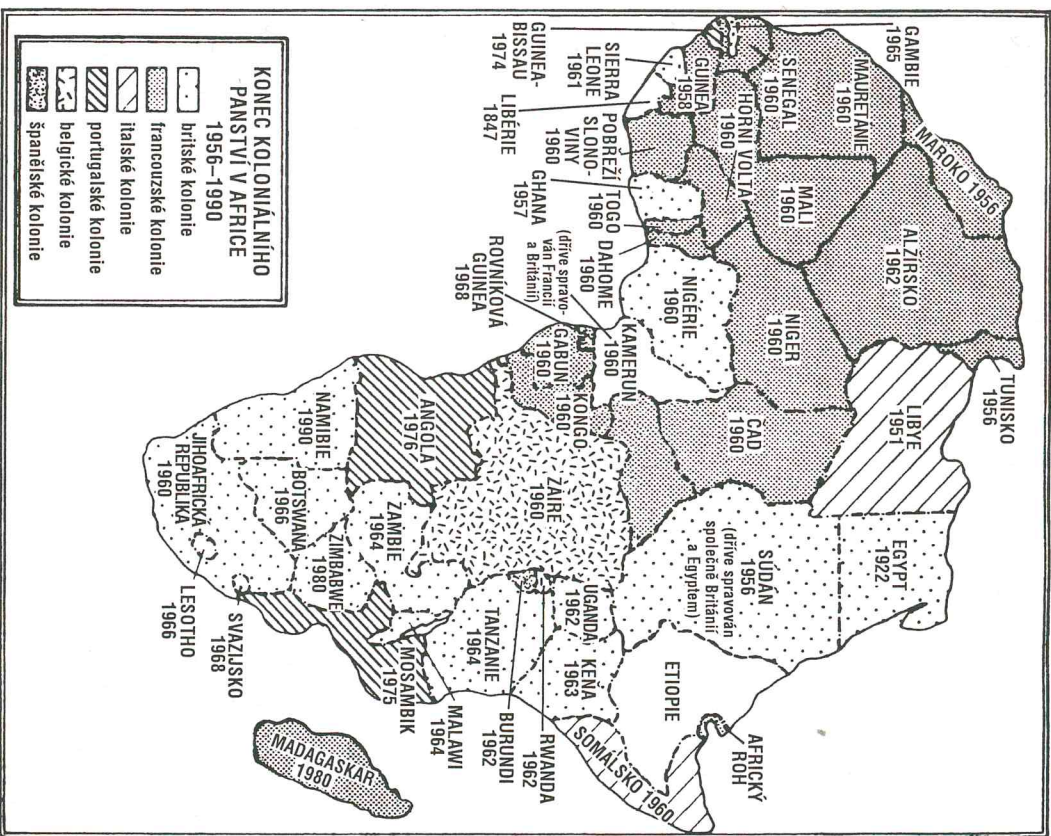
už zmíněné etapy. V čele hnutí národněho odporu proti Francii stála už od roku 1943 strana Istiklál podporovaná střední třídou. Avšak teprve vypovězení sultána Muhammada Ben Jusufa ze země v roce 1953 inspirované francouzskými osadníky vyvolalo masivní reakci, obvykle spojovanou jen s radikálním nacionalismem, jejímž členem byla podpora tradičního režimu. Lid podpořil sultána nejenom kvůli jeho reformnímu programu, nýbrž i proto, že byl v islámské zemi tradičním vládcem. Francouzští kolonové dosadili loutkový kabinet, avšak široké vrstvy obyvatel žádali návrat legitimního panovníka. Když se za sultána postavily i berberské kmeny, které mu obvykle nebyly nakloněny a dosud dávaly přednost loutkové vládě, a začaly útočit na evropské osadníky, Francie v listopadu 1955 souhlasila se sultánovým nástupem na trůn, aby tak ukončila rostoucí anarchii. V březnu 1956 Maroko získalo plnou nezávislost. Španělsko se jako další zainteresovaná koloniální mocnost muselo tvářit v tvář *fait accompli* podřídit.

V příštích pěti letech se Muhammad, vládnoucí jako král Muhammad V., snažil změnit zemi v moderní konstituční monarchii. Kritika a opozice levicové frakce Istiklál, která se odštěpila pod názvem Národní unie lidových sil (*Union Nationale des Forces Populaires*, UNFP) v čele s Mehdim Ben Barkou, však přiměla Muhammada V. a jeho syna Hasana II. sesadit kabinet premiéra Abdalláha Ibráhima a zpomalila proces vedoucí k nastolení skutečné konstituční vlády. Boj mezi pravicovou konzervativnější frakcí Istiklálu opírající se o střední vrstvy a revoluční UNFP pokračoval pod bedlivým dohledem marockých králů po celá šedesátá léta.

Také Tunisko dosáhlo nezávislosti ještě dříve, než vstoupilo do etapy radikálního nacionalismu. Zde za větší emancipaci země z područí Francie bojovala buržoazní strana Destúr už od roku 1919. I když ji vedli příslušníci střední třídy, jejich přístup se od klasické druhé – buržoazní – etapy lišil v tom, že byli ochotni tolerovat vliv islámu a provádět správní reformy pod dozorem Francie. Občanská strana Neo-Destúr, založená v roce 1934, přijala pod vedením Habba Burgiby směr buržoazních a radikálně revolučních cílů. Se svým revolučním reformním programem se obracela k masám, ale bránila se extrémním nacionalistickým a protizápadním postojům, typickým pro třetí etapu národněosvobozeneckých hnutí. Tento model je charakteristický také pro boj za emancipaci Zlatého pobřeží, Nigérie a Tanganiky.

Radikálnější Arabové a afričtí nacionalisté, zejména ze sousedního Alžír-ska, na Burgibu často vyvíjeli tlak a žádali, aby svůj prozápadní postoj změnil. Nicméně jeho program dovedl v roce 1956 Tunisko k nezávislosti jednak díky tomu, že se s ním ztotožnila většina Tunisianů, a dále proto, že postavení Francie bylo po roce 1956 značně oslabené.

Francouzští osadníci se pochopitelně báli, že osamostatní-li se Tunisko, ztratí oni svá privilegia. Proto podnikali různé odvetné akce, k nimž patřilo

i Burgibovo vyhoštění a uvěznění v roce 1951. To ovšem vyvolalo silnou reakci obyvatel. Francouzský ministerský předseda Mendes-France ze strachu před eskalací partyzánské války slbil Tunisku vnitřní autonomii, a to právě týden poté, co dojednal ukončení přítomnosti francouzských jednotek v Indoné. Burgiba se vrátil domů a dne 20. března 1956 byla vyhlášena nezávi-

slost. Vzhledem k tomu, že ji bylo dosaženo už ve druhé etapě, začala se zde rozvíjet parlamentní demokratická forma vlády a Tunisko si zachovalo jistou prozápadní orientaci.

Vlna emancipačních snah v subsaharské Africe, vrcholící po roce 1956, byla výsledkem mnoha faktorů, které posílily sebevědomí afrických nacionalistů. K nim patřilo osamostatnění Tuniska a Maroka v roce 1956, úspěchy alžírských povstalců a Násirův triumf v suezské krizi. Tyto události urychlily proces osvobození, a proto hnutí za nezávislost dospělo například v Ghaně do své radikálně nacionalistické fáze, zatímco v dalších koloniích do fáze buržoazní.

Druhá světová válka vliv evropských koloniálních velmocí vážně oslabila. Za války se Afričané dostali do kontaktu s indickými i s africkými vlastenci sloužícími v britských a francouzských jednotkách. Porážka a okupace Francie mnohé z nich přesvědčily, že jejich páni nejsou neporazitelní.

Rostoucí hospodářská aktivita afrických států podporujících bojující Evropu vedla k posílení úlohy místní nižší a střední třídy – zejména zdravotních sester, učitelů, mechaniků, techniků a řemeslníků atd. Po válce byli tyto lidé zklamáni, že nemohou sehnat zaměstnání a že všechny vyšší funkce ve státní správě jsou bez výjimky obsazovány Evropany. Studená válka navíc nutila Spojené státy a Sovětský svaz hledat spojení v zemích třetího světa, a proto obě mocnosti začaly podporovat i hnutí za nezávislost.

Události roku 1956 ukončily francouzské sny o tom, že jejich kolonie splynou s Francouzskou unií, a Británii přesvědčily, že jedinou alternativou je přiznání nezávislosti. Před válkou však idea včlenění do Francouzské unie byla pro mnohé příslušníky afrického národního hnutí přijatelná. V roce 1936 jeden z nich, alžírský nacionalista Ferhát Abbás, řekl: „Šest milionů muslimů žilo na půdě, jež celé stovky let patřila Francii; bydleli v chatrčích, chodili bosí, neměli šaty a často ani co do úst. Z této hladové masy uděláme moderní společnost... pozvedneme je k lidské důstojnosti, aby byli hodni jména Francouz.“ V roce 1958 se Ferhát Abbás ujal předsednictví prozatímní vlády Alžírské republiky; ovšem v té době už z něho byl zapříslýchý stoupenec alžírské nezávislosti.

Britský systém místní správy umožnil koloniím snadnější přechod k nezávislosti. Tím, že už od 19. století měli mnozí Afričané zkušenosti s koloniální administrativou, stali se z nich schopní úředníci. Když Británie na sklonku čtyřicátých let ztratila své asijské impérium, většina jejich politiků pochopila, že nezávislost afrických kolonií je rovněž nevyhnutelná. Jak z jednotlivých zemí postupně odjížděli britští úředníci, na jejich místa nastupovali zkušení Afričané, kteří celkem lehce přebírali otežce vlády.

Koncem roku 1956 většina francouzských kolonií požadovala a také obvykle získala *loi-cadre*, tedy částečnou vnitřní autonomii. Vzhledem k oslabené

pozici evropských mocností dosáhla subsaharská Afrika nezávislosti ještě dříve, než vstoupila do radikálně nacionalistické etapy. Tam, kde již tato třetí fáze nastala, trval přechod mezi druhou a třetí etapou jen několik let. Dokonalým příkladem tohoto procesu je Belgiecké Kongo. V roce 1956 Patrice Lumumba zformuloval své požadavky liberálních opatření, jež byla přijatelná pro vzdělané obyvatele Konga; o dva roky později však už založil Konzské národní hnutí (*Mouvement National Congolais, MNC*) s cílem vytvořit z něho masovou radikální nacionalistickou stranu.

Národní osvobozenecká hnutí v Africe se však bohužel mnohdy rozštěpila kvůli regionálním a kmenovým sporům, které byly obvykle překonány jen v občanských válkách. Tyto konflikty často přiměly nové státy nastolit vládu jedné strany nebo vojenský režim, neboť jediné tak bylo možné porazit opozici.

V Ghaně (Zlaté pobřeží) radikální nacionalisté převzali vůdčí roli v osvobozenecském hnutí ještě předtím, než země v roce 1957 dosáhla nezávislosti. Ghana je dobrou ukázkou třířázového přechodu k samostatnosti, v němž jednotlivé etapy reprezentovaly Společnost ochrany práv domorodců, Sjednocený konvent Zlatého pobřeží (UGCC) a Ústavní lidová strana. Stoupenci Kwame Nkrumahova začali být brzy nespokojeni s umírněným vedením UGCC a založili vlastní masovou politickou organizaci, Ústavní lidovou stranu (*Convention People's Party, CPP*). Nkrumah prohlásil, že „... elita střední třídy bez beranidla ngramotných mas nebude nikdy schopna rozdrtit síly koloniálních“. Při své kampani „pozitivní akce“, založené na stávkách a bojkotu zahraničního zboží, čerpal ze studia marxistické ekonomie na Západě a z Gandhiho taktiky uplatňované v Indii.

Británie považovala jeho politiku za příliš revoluční, a tak ho v roce 1950 dala uvěznit. Zpráva britské komise z roku 1948 říká: „Nemáme žádný důvod předpokládat, že moc v rukou malé gramotné menšiny nebude použita ke zneužití ngramotné většiny.“ Zpráva doporučovala, aby Británie obnovila v zemi svou nadvládu do té doby, dokud vzdělání a politická zkušenost mas nedosáhnou takové úrovně, že už nebudou moci být nikým zneužity. V roce 1951 však CPP zvítězila s jasnou převahou ve volbách a tehdy se Londýn rozhodl, že bude politicky výhodnější propustit Nkrumaha z vězení a inkorporovat ho do vlády.

V roce 1951 získala Ghana autonomii. Když byla roku 1957 konečně vyhlášena plná nezávislost, měli už ghanští politici značné zkušenosti. I přes tuto výhodu se země musela potýkat s regionální a kmenovou opozicí vůči ústřední vládě. K ní se připojila i opozice z řad střední třídy poté, co se Nkrumah snažil zvýšit osobní popularitu mimo jiné i užíváním oslavných titulů jako například „Spasitel“. Nkrumah se chtěl všech oponentů zbavit, a proto se dal v roce 1960 zvolit prezidentem a prosadil novou ústavu, která mu dala široké pravomoci a umožňovala mu vládnout bez parlamentu. O několik let později

zakázal činnost ostatních politických stran. Krátce nato došlo v zemi k vojenskému převratu podporovanému střední třídou a mocným kmenem Ašantů, který Nkrumahova svrhnul. Ašantové získali významné pozice v armádě i mezi Nkrumahovými politickými odpůrci.

Národní hnutí v Nigérii, která byla kmenově rozdělena, bylo ještě komplikovanější, ale možná představuje typičtější příklad afrického boje za nezávislost než v Ghaně. V Nigérii existovaly jen dvě protonacionalistické skupiny, Nigérijská národní demokratická strana v čele Herbertem Macaulayem a tradiční Kongres severního lidu (*Northern Peoples Congress*, NPC) úzce spjatý s kmeny Fulbů a Hausů ze severních, převážně muslimských částí země. NPC se nejdříve nezávislosti bránil, protože jeho mocni muslimští představitelé si nepřáli spojení s více prozápadně orientovanými obyvateli jihu a západu, kteří navíc nevyznávali islám.

V roce 1944 založil vydavatel doktor Nnamdi Azikiwe Národní radu Nigérie a Kamerunu (*National Council of Nigeria and the Cameroons*, NCNC), podporovanou kmeny Ibů žijících na východě. Azikiwe si získal popularitu ještě před válkou svými výpady proti britské vládě a touhou po nezávislosti. V západní, více městské části země ovládané Joruby založil jejich náčelník Obafemi Awolowo další politickou stranu Akční skupinu (*Action Group*, AG). V jejím čele stáli příslušníci střední třídy, kteří jako první sledovali umírněný prozápadní kurs a požadovali nezávislost. Když ji dosáhli, Awolowo se stal zastáncem neutrality a přijal radikálnější program „nigerizace“ země. Vyhýbal se však Nkrumahově stylu extrémního afrikanismu s jeho silným apélem na městské obyvatelstvo a rolnictvo.

Nezávislost vyžadovala vyřešit územní a kmenové spory, a tak spojit jednotlivé znesvářené skupiny dohromady. Británie ze strachu, že by ukvapeným přiznáním autonomie mohla ztratit svůj vliv na muslimském severu, čelila silicím odporu proti Azikiwemu i Awolowovi. Muslimská opozice však byla eliminována, když mladší členové NPC přiměli své kolegy uzavřít mezi NPC a NCNC koalici. S jejím souhlasem se prvním ministerským předsedou Nigérie se stal Abubaker Tafawa Balewa, místopředseda NPC (1960). Federativní uspořádání státu umožnilo poskytnout jednotlivým regionům značnou autonomii: například muslimský představitel severní oblasti sir Ahmadu Bello si jako její ministerský předseda ponechal většinu svých pravomocí.

Azikiwe, který zprvu prosazoval koalici s Akční skupinou, musel ustoupit tlaku svých stranických kolegů a akceptovat spojení s NPC. Tento kompromis mu však umožnil ujmout se v roce 1960 funkce generálního guvernera nezávislé Nigérie. Obafemi Awolowo z AG jako člen opozice v nové vládě sledoval radikálnější kurs a v roce 1963 byl spolu s dalšími politiky obviněn z pokusu o puč a uvězněn. Po získání nezávislosti byla v Nigérii založena také oprávněná radikální nacionalistická Nigérijská socialistická strana.

V britské východní Africe získala Tanganika nezávislost roku 1961 pod vedením Tanganického afrického národního svazu (*Tanganyika African National Union*, TANU), jehož předsedou byl Julius Nyerere. V té chvíli TANU stál na přelomu buržoazní a radikální nacionalistické etapy. Byl organizován na masové bázi, postrádal však sociálně revoluční a protizápadní rysy typické pro jiné radikální nacionalistické strany.

Poté, co Tanganika spojením se Zanzibarem vytvořila nový stát Tanzanii (1964), přijal Nyerere postupně revoluční program znárodnění bank a průmyslu a zakládání zemědělských družstev (1966). Tanganika však byla užetřena sporů mezi jednotlivými kmeny, charakteristických pro jiné africké státy, neboť žádný ze sto dvacetí kmenů nebyl dost silný na to, aby mohl ohrozit ústřední vládu.

Nyerere vládl stejně jako mnoho jiných afrických politiků – nepřipustil existenci žádné organizované opozice. Avšak v samotném TANU došlo brzy k velkým sporům. Ještě před rokem 1966 se v něm vytvořilo silné levicové křídlo skládající se ze členů odborového a družstevnického hnutí, které začalo energicky kritizovat Nyerereho umírněnou sociální politiku. Tato frakce sehrála v posunu Nyerereho politiky doleva v roce 1966 klíčovou roli. Obdobné názorové rozdíly, existující v mnoha afrických zemích s vládou jedné strany, vedly politické pozorovatele k závěru, že rozhodovací proces je v těchto státech často právě tak demokratický jako v některých státech s pluralitním systémem. V zahraniční politice sledoval Nyerere prozápadní kurs a spolu s dalšími sedmi bývalými britskými koloniemi a protektoráty ve východní a západní Africe se rozhodl zůstat členem britského Commonwealthu.

Ve všech francouzských teritoriích v Africe s výjimkou Guineje probíhal na cestě k nezávislosti stejný proces. Všechny měly své zkušenosti s francouzskou politikou asimilace uplatňovanou před rokem 1956, která omezila moc kmenů a soustředila správu osmi kolonií z Francouzské západní Afriky do administrativního centra v Dakaru a čtyř z Francouzské rovníkové Afriky a Madagaskaru do Brazaville.

Údlosti poloviny padesátých let zmařily naděje Francie, že by tato území mohla být včleněna do Francouzské unie* podobně jako například Guadeloupe, Martinique, Francouzská Guyana a Réunion. Spolu s udělením *loi-cadre* – statutu vnitřní autonomie – v roce 1956 dostaly kolonie právo vykonávat exekutivní moc prostřednictvím svých místních shromáždění a vlády. V roce 1958 nabídl de Gaulle koloniím několik možností: získají autonomii v rámci Francouzského společenství, nebo úplnou nezávislost, anebo si zachovají současný statut, či budou přičleněny k Francii v podobě nového de-

* Název Francouzská unie platil v letech 1946 až 1958, ústavou Páté republiky z roku 1958 byl zaveden nový název Francouzské společenství, pozn. překl.

partementu. Dvanáct kolonií si zvolilo autonomii v rámci Francouzského společenství, zatímco Guinea požádala o úplnou nezávislost. Od roku 1960 se však těchto dvanáct kolonií, které se rozhodly pro autonomii, také postupně osamostatnilo, neboť de Gaulle pochopil, že je zbytečné držet je ve Francouzském společenství. Přesto většina z nich i po dosažení nezávislosti udržovala s Francií těsné ekonomické a kulturní vztahy.

Pouze Guinea pod vedením radikálního proafrického politika Ahmeda Sékoua Tourého se odchýlila od umírněného prozápadního kursu společně s ostatními francouzským územím. Většina politických činitelů z Francouzské západní Afriky získala své politické zkušenosti v Africkém demokratickém sdružení (*Rassemblement Démocratique Africain*, RDA), nejsilnější z politických stran frankofonní Afriky zastoupených v Národním shromáždění v Paříži. Kromě let 1948 až 1954, kdy ve straně zesílil vliv komunistů, zůstala v rukou umírněných frankofílů, představovaných například Félixem Houphouët-Boignyem z Pobřeží slonoviny. Právě tento politik, člen Molletovy vlády a předseda RDA, byl autorem koncepce *loi-cadre*. Jakmile kolonie získaly autonomii, národní sekce RDA se často staly vedoucí politickou silou v jednotlivých zemích.

Jen v Guineji a Senegalu RDA prohrála v boji s více socialisticky a proafricky orientovanými stranami. Po vyhlášení nezávislosti se moci chopila Západem ovlivněná elita, která obvykle nastolila vládu jedné strany v čele s nějakou výraznou osobností, jako byl Houphouët-Boigny na Pobřeží slonoviny nebo Léopold Sedar-Senghor v Senegalu.

Když v sedmdesátých letech Portugalsko přišlo o své koloniální impérium a v Rhodesii (nyní Zimbabwe) padla vláda bílé menšiny, zůstala Jihoafrická republika jedinou africkou zemí, kde se u moci udržela bělošská menšina. I když tato vláda nebyla v pravém slova smyslu koloniální, protože nebyla spojena s žádnou cizí velmocí, její represivní role připomínala chování koloniálních mocností v jiných částech světa. Navíc odpor utlačované většiny, třebaže rozdělené kmenovými spory, dosáhl v osmdesátých letech třetího – masového – stadia národněosvobozeneckého hnutí. Navzdory mezinárodním ekonomickým sankcím a politické izolaci zachovávala vláda Búrů (původních nizozemských osadníků) až do roku 1989 přísnou separaci bělochů a černochů (*apartheid*). Avšak změna ve vedení vládnoucí Národní strany v roce 1989 vynesla do jejího čela Fredericka W. de Klerka a vedla k radikální změně politiky země. De Klerk zrušil většinu omezení *apartheidu*, propustil předsedu Afrického národního kongresu (ANC) Nelsona Mandelu z vězení a dosáhl dohody s ANC o předání moci do rukou černošské většiny. Ačkoli násilné střety mezi ANC a Stranou svobody Inkatha téměř ohrozily celý tento proces, ve volbách v roce 1994 dosáhl ANC Nelsona Mandely drtivého vítězství. Jihoafrická republika i nadále zápasí s vážnými hospodářskými a so-

ciálními problémy, zejména s nerovností mezi příjmy bílých a černých obyvatel. Nicméně opětovný rozkvět obchodu s okolním světem a uvolnění vnitropolitické situace jsou příznivými signály pro budoucnost.

Model nacionalismu

Proces, který jsme sledovali v Asii, na Středním východě a v Africe lze popsat jako třífázový model nacionalismu, který vznikl v důsledku západní modernizace a nadvlády a pod vlivem tradičních pocitů jedinečnosti a hrdosti. Občasnou absencí třetí radikálně nacionalistické etapy v tomto emancipačním procesu lze zdůvodnit slabostí koloniálních mocností i poznáním, že pokračování koloniální nadvlády může vyvolat ještě rozhodnější odpor. Ve většině případů, jak tvrdil Nkrumah, se však uplatnilo „beranidlo utlačovaných mas“, které hegemonii kolonizátorů ukončilo.